

Milica Mihaljević

VIŠERJEČNE¹ NATUKNICE I PODNATUKNICE U JEDNOJEZIČNOM OPĆEM RJEČNIKU HRVATSKOGA JEZIKA

Pred hrvatskom leksikografijom stoje golemi poslovi izrade jednosvezačnih, stolnih² i školskih, i višesvezačnih rječnika hrvatskoga jezika. Pristupajući tom poslu treba uvažavati leksikografsku teoriju i iskustva u radu na drugim rječnicima. Pri leksikografskom se radu javlja mnogo naoko sitnih problema, ali problema koji zahtijevaju sustavnu analizu i pronalaženje najboljeg rješenja koje bi se dosljedno moglo primjenjivati u radu.

Nakon odabira i ekscerpcije građe prelazi se na njezinu obradu. Obrada započinje uspostavljanjem natuknice. Natuknica (nj. *Schlagwort, Stichwort, e. entry*) jest leksička jedinica (skup riječi, riječ, morfem) koja služi kao naslov leksikografskog članka u kojem se opisuje njezino značenje, objašnjava pojam koji je njome označen³. Obično je natuknica istaknuta posebnom vrstom pisma ili slova (najčešće masnim slovima)⁴. Natuknica je navedena u leksikografskom (kanonskom) liku: imenice u nominativu jednine, pridjevi, pridjevne zamjenice i redni brojevi u nominativu jednine muškog roda, glagoli u infinitivu, nepromjenljive riječi u potvrđenu liku⁵. Postavlja se pitanje odnosa natuknice i riječi. Na to pitanje razni rječnici pružaju različite odgovore. Postoje dvije mogućnosti: 1. natuknica je uvijek i isključivo jedna riječ i 2. natuknica ne mora biti uvijek jedna riječ. Prvi je pristup gotovo nemoguće provesti bez izuzetka. *Dopune Akademijina rječnika* (DAR) približavaju se dosljednoj primjeni tog pristupa, iako i one od njega odstupaju u dva slučaja: 1. ako dopunjavaju višerječnu natuknicu iz Akademijina rječnika (npr. *Bijelo Selo**. I u sj. *Bosni u 16. st.* SEZ 18, 31.) i 2. ako

1 Odlučila sam se za naziv *višerječni*, a ne *višečlani* jer je naziv *višečlani* višeznačan. Može se odnositi i na nazive koji se sastoje od više osnova, a ne samo na one koji se sastoje od više riječi.

2 Naziv *stolni rječnik* prijevod je engleskog naziva *desk dictionary* i označuje rječnike opsega i namjene kakvu imaju, npr. Websterov rječnik, Dudenov rječnik, MicroRobert itd.

3 Usp. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, A-O, Matica hrvatska, Zagreb 1969, 887.

4 Usp. Simeon, 1969, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Matica hrvatska.

5 Usp. Upute za DAR.

je natuknica povratni glagol, a odgovarajući nepovratni glagol rječnik ne bilježi⁶ (DAR bilježi *basiti se* –im se, impf. *žuriti se*. Odgovarajući nepovratni glagol nije potvrđen u korpusu). *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* također ne bilježi višerječne natuknice, osim povratnih glagola ako odgovarajući nepovratni glagol rječnik ne bilježi.

Ako natuknica nije uvijek riječ, moguće je: 1. da se kao natuknice javljaju jedinice više od riječi, 2. da se kao natuknice javljaju jedinice niže od riječi, npr. vezani leksički morfemi (*agro-*, *audio-*, *pseudo-*) itd. Gotovo svi pregledani rječnici nekad upotrebljavaju višerječne natuknice. Razlikuju se u tome da li su višerječne natuknice rijetki izuzeci ili gotovo jednako česte kao i jednorječne natuknice. Pregledani terminološki rječnici, i objasnidbeni i prijevodni, u pravilu imaju višerječne natuknice. *Dapčev rječnik* bilježi natuknice *Lavalova sapnica*, *laneno ulje*, *lavinska dioda*, *Leblancov spoj* itd. *Rječnik sociologije i socijalne psihologije* bilježi natuknice *akcija komuniciranja*, *akcidentalna greške*, *fraternalna poliandrija* itd. *Računarski rječnik* ima natuknice *analogno predstavljanje*, *baza podataka*, *programska podrška* itd.

Unutar nazivlja neke struke višerječni nazivi imaju isti položaj u pojmovlju i istu funkciju kao i jednorječni nazivi, što opravdava takav leksikografski pristup.

Websters' Third New International Dictionary engleskog jezika ima mnogo višerječnih natuknica, npr. *motion sickness*, *motion picture*, *mountain sickness*, *oak wilt* itd. *Random House Dictionary of English Language* bilježi također mnogo višerječnih natuknica, npr. *core vocabulary*, *Coriolis effect*, *culture vulture*, *cult of personality*, *Cupid's bow*, *warnings per share*, *earnest money*, *earned income*, *eagle scout* itd.

Ostali pregledani rječnici ponekad uvode višerječne natuknice. *Petit Robert Dictionnaire* uglavnom bilježi sveze pod osnovnom riječju (principal element), ali su ipak zabilježene natuknice *bad lands*, *bon vivan*, *pomme de terre* itd. *Warigov rječnik* bilježi natuknice *public relations*, *theatrum mundi* itd.

Slovar slovenskega knjižnega jezika ima uglavnom jednorječne natuknice, ali bilježi i višerječne natuknice *alma mater*, *čira čara*⁷. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (SANU) također ima uglavnom jednorječne natuknice, ali i rijetke višerječne natuknice, npr. *Crna Gora*⁸. Rječnik razlikuje sinta-

6 Usp. Upute/Predgovor DAR–a.

7 U uvodu navodi: "Geslo je naslovna beseda slovarskega članka, v katerem je ta beseda obdelana. Geslo ima lahko tudi več členov (*alma mater*, *čira čara*)." Isto, XII.

8 U uvodu o tom problemu kaže se:

"Izraze smo davali kod glavne reči koja je nosilac značenja. U slučaju kolebanja koja je reč glavna izrazi su davani (sa objašnjenjem i primerima) kod prve od glavnijih po azbučnom redu, a kod druge su samo spominjani. Napr. izraz: *Ko o čemu*, *baba o uštipcima* naveden je i objašnjen kod reči *baba*, a biće samo spomenut kod reči *uštipak*. Izrazi se nalaze na kraju obrade glavne reči, svrstani po azbučnom redu. *Sintagme*, tj. složene nazive sastavljene od dve–tri reči, obi-

gme i izraze. Razlika među njima prilično je nejasna. Sintagme su određene kao složeni nazivi sastavljeni "obično od prideva i imenica" (među njima ima dosta naziva), koji se uvjetno ubrajaju u izraze, a odvajaju se od pravih izraza tako što se stavljaju ispred njih⁹. Pretežno jednorječne natuknice ima i *Rječnik dviju matrica*¹⁰. Rječnik uglavnom ne razlikuje sintagme i izraze (izričaje)¹¹. Matešićev *Frazeološki rječnik* ima dosljedno jednočlane natuknice¹².

čno od prideva i imenice (npr. *apsolutna nula, baba poskurača, beli dud, divlja plovka, mala divlja zvolina itd.*), stavljali smo takođe među izraze i tu obrađivali. Radi veće preglednosti prvo su poredane sintagme, a potom izrazi. Sintagme smo po pravilu davali uz imenicu, sem u slučajevima kada se uz imenice nalaze takvi pridevi koji se u govoru slobodno, tj. u drugim vezama, i ne upotrebljavaju, tako da oni sa imenicom čine nerazdvojnu celinu; npr. *Augijeva štala, alajbegova slama* itd. Ako se sintagma može razumeti iz definicije, davali smo je, ilustracije radi, umesto primera, posle definicije. Kao posebne odrednice davali smo složene geografske nazive i neke biološke (v. Napomene, tač. 11)." (*Uputstva za rukovanje Rečnikom*, CXII). U *Napomenama o obradi teksta Rečnika* (t.11) stoji: 'Od stručnih termina uneti su oni koji su ušli u svakidašnji život i književnost... Biološke sintagme koje označavaju vrstu jednog roda biljke npr. *beli i crni jasen, beli, crveni i crni glog* i sl. ne unose se kao zasebne odrednice, već se objašnjavaju kod imenice (*jasen, glog* itd.). Ako pak biološka sintagma označava određenu vrstu, davali smo je kao odrednicu (npr. *lepa kata, krsti-kume-dete, od-dva-brata-krv* i sl.)." Dešić (1984, 54) ta načela komentira: "Od Uputstava i Napomena u prvoj knjizi ovog rječnika odustalo se kasnije; čak u prvoj knjizi *ko o čemu-baba o uštipcima* nije izraz nego narodna poslovice, a pridjev *Augijev* nije uopšte zabilježen (niti izraz *Augijeva štala*). Izraz *alajbegova slama* dat je pod pridjevom *alajbegov*, koji van izraza ima dva značenja: prvo je *koji se odnosi na alajbega*, a drugo *koji nije ničiji, koji se može uzeti bez pitanja*. Takođe, *lepa kata* nije data kao posebna odrednica nego kao izraz uz imenicu *Kata, krstikumedete* (djetelina sa četiri lista) nije sintagma niti polusloženica nego zasebna riječ (imenica srednjeg roda)."

- 9 Dešić (1984, 54) o tome kaže: "Iz *Napomena* i *Uputstava* ne može se tačno saznati šta se podrazumijeva pod izrazom. Definiciju nalazimo tek uz odrednicu *izraz*, gdje se kao prvo, osnovno značenje navodi: *reč, skup reči kojima se nešto iskazuje, izražava; ustaljeni spoj reči, idiom, fraza*. Dakle, izraz u smislu frazeologizma je ustaljeni spoj riječi, isto što i *idiom*, koji se u ovom rječniku tumači (u osnovnom značenju) kao *određeni, uhodani jezični obrat, ustaljeni spoj reči, fraza specifičnog značenja svojstvena nekom jeziku, koja se doslovno ne može prevesti na drugi jezik, izraz*. Naravno, ne treba zaboraviti ni pomenute, rijetke primjere u kojima se izraz sastoji samo od jedne riječi, jednog oblika".
- 10 O tom problemu u predgovoru piše: "Termini iz botanike, zoologije i drugih struka sastavljeni od pridjeva i imenice, ako im značenje nema veze s imenicom, obrađeni su kao posebne riječi po abecednom redu prema pridjevu (npr. *babino uho, volovsko oko*). Ako pridjev u nazivu bliže određuje imenicu, označujući podvrstu onoga što znači imenica, takvi su nazivi obično unošeni kao izrazi uz imenicu (npr. *bijeli grab, crni bor, sanska koza* itd.)" (str. 11).
- 11 Dešić (1984, 55) piše: "Iz *Predgovora* se saznaje da ovaj rječnik obrađuje termine i sintagmatske izraze terminološkog karaktera (koji se ne odvajaju od ostalih izraza, osim u rijetkim slučajevima -- pod *trava* botanički izrazi su u jednoj grupi, a svi ostali u drugoj): 'Stručni termini iz nauke, umetnosti, tehnike, vojske, radija, ekonomike, prava i dr. unošeni su ako su potvrđeni u gradi.'"
- 12 Ako frazem sadrži imenicu, obrada je pod njezinom natuknicom, ako nema imenicu, obrada je pod pridjevom, ako se frazem javlja bez imenice i pridjeva, a sadrži glagol ili više njih, obrada je pod glagolom itd.

Slovar slovenskega knjižnega jezika bilježi i natuknice niže od razine riječi. U tom su rječniku npr. zabilježene natuknice *bio-*, *eks-*, *ekstra-*, *ex-*, *fono-*, *filo-*, *gesto-* itd.

Natuknice manje od riječi nalaze se i u Bujasovu *Hrvatsko ili srpsko-engleskom enciklopedijskom rječniku*¹³. Smatram da je upotreba natuknica manjih od riječi često korisna i opravdana, ali to izlazi izvan okvira analizirane teme.

Da bismo se odredili prema problemu višerječnih natuknica, moramo prvo analizirati višerječne jedinice. Višerječne jedinice imaju istu funkciju kao riječi¹⁴. To je vidljivo iz činjenice da jednoj riječi u jednom jeziku može odgovarati višerječna istovrijednica u drugom (npr. hrv. *prokulice* – eng. *brussel sprouts*). Postoji nekoliko kriterija za prepoznavanje višerječne leksičke jedinice:¹⁵

1. nemogućnost slobodne zamjene članova višerječne jedinice istoznačnicama i blisko značnicama bez promjene cjelokupnog značenja (*morski pas* = *vodeni pas*)¹⁶;
2. nemogućnost umetanja elemenata među članove višerječne jedinice (*stari veseli momak*)¹⁷;
3. značenje cjeline ne mora odgovarati značenju sastavnih elemenata (*morski pas nije pas*);
4. neki od sastavnih dijelova mogu biti ograničeni samo na svezu (*rada u svezi bijela rada, morgen u svezi malo morgen*);
5. višerječna jedinica može imati jednočlanu istoznačnicu ili blisko značnicu (*stara cura – usidjelica*);
6. može imati jednočlanu istovrijednicu u nekom stranom jeziku (*software – programska podrška, pomme de terre – krumpir*);
7. može imati specijalna formalna i gramatička svojstva¹⁸;
8. često se zamjenjuje skraćenicom (automatska obrada podataka – AOP). Višerječne jedinice koje imaju funkciju riječi nazivaju se sveze¹⁹.

13 Grafički zavod Hrvatske, 1983.

14 "Multiword lexical units are lexical units of the same standing and function as single words; therefore, it is necessary and a matter of course that they should be selected, treated and indicated as wholes" (Zgusta, 241).

15 Usp. Zgusta, 156-159.

16 *Dobar dan* je pozdrav. Zamijeni li se *dobar* s npr. *divan, krasan, lijep, uzoran* itd., značenje pozdrava se gubi. Usp. Zgusta, 1967, 580.

17 *Stari momak* znači "neženja". U sintagmi *stari, veseli momak* to se značenje gubi.

18 Za to svojstvo nisam uspjela pronaći odgovarajući hrvatski primjer. Zgusta (1971, 148) navodi engleske i francuske primjere: *at hand* (*pri ruci*), *by heart* (*napamet*), *apprendre par coeur* (*naučiti napamet*) u kojima imenica nema člana.

19 Potrebno je razgraničiti značenje sveze i kolokacije. Naziv kolokacija odnosi se na sintagmatske veze jedinica (od latinskog *com-* *zajedno* i *locus* *mjesto*). Naziv kolokacija susreće se u engleskoj i američkoj literaturi, a primjeri kolokacije su *fresh water* (*suježa voda*), *fresh air* (*sujež zrak*), *dark night* (*tamna noć*), *dark hair* (*tamna kosa*), *dark mood* (*mračno raspoloženje*) (Usp.

Sveze mogu biti opće (*dobar dan*), terminološke (*programska podrška*) i frazemske (*urzino kolo*). Sveze se mogu sastojati od slobodnih elemenata (npr. *dobar dan*) koji samostalno ulaze i u drukčije slobodne sintagmatske odnose (npr. *krasan dan*, *lijep dan*, *dobar dječak*, *dobar učenik*) ili od elemenata koji su ograničeni samo na svezu (npr. *rada* u svezi *bijela rada*, *kata* u svezi *lijepa kata*) itd.

Sveze se u svakom rječniku moraju obraditi kao cjelina. Ipak za njihovu obradu postoje dvije mogućnosti:

1. da se obrade kao posebne natuknice,
2. da se obrade kao podnatuknice pod određenom natuknicom.

Vidjeli smo da se u terminološkim rječnicima terminološke sveze najčešće obrađuju kao posebne natuknice. U rječniku općeg jezika takve se jedinice mogu obraditi pod jednorječnom natuknicom ili kao posebne natuknice. Da li će se sveze obrađivati pod jednorječnom natuknicom ili će imati vlastitu višerječnu natuknicu, ovisi o leksikografskoj tradiciji sredine.

U engleskim i američkim rječnicima ima mnogo višerječnih natuknica²⁰. U drugim pregledanim rječnicima, uključujući i hrvatske, prevladavaju jednorječne natuknice, a višerječne su natuknice rijetki izuzeci. Korisniku je lakše služiti se rječnikom koji ima što više višerječnih natuknica jer ne mora razmišljati pod kojom će natuknicom tražiti svezu. S druge strane, jednorječne su natuknice u skladu s hrvatskom leksikografskom tradicijom i pružaju korisniku dublji uvid u jezičnu problematiku ("lingvističkije su") jer na jednom mjestu navode sve sveze s određenom riječju. Imajući na umu opseg (veći rječnici obično imaju više višerječnih jedinica) i namjenu rječnika, priređivači se moraju odlučiti za jedan od ta dva pristupa. Čak i ako se prihvati načelo *natuknica = riječ*, mislim da se od njega ipak mora odstupiti u nekoliko slučajeva:

1. kad se radi o stranim riječima koje su preuzete u hrvatski kao jedinstvene i nedjeljive, npr. *alter ego*, *status quo*, *tajm aut*, *taj brejk*, *public relations*, *bladi meri*;
2. kad se radi o imenima, npr. *Novi Sad*, *Sremska Mitrovica*, *Bijelo Polje*, *Sremski Karlovci*, *Dvor na Uni* itd.²¹;
3. ako osnovna natuknica nije potvrđena, npr. povratni glagol se navodi pod nepovratnim glagolom ako je on potvrđen, ako nepovratni glagol nije potvrđen, povratni je glagol samostalna natuknica;

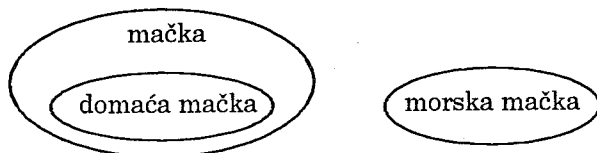
Ivir, 55-57). Značenje *sveze* je uže i ne obuhvaća navedene primjere. Bitna su svojstva *sveze* stalnost i pomak u značenju ili terminologizacija.

20 E. Gates (1988,99) proučavao je pojavu višerječnih natuknica u jednojezičnim engleskim i američkim rječnicima. Na uzorku od prvih 500 natuknica slova R 25% svih natuknica u *Oxford English Dictionary* i 35% natuknica u *Webster's Third New International Dictionary* višerječno je. Rječnici manjeg opsega imaju manji postotak višerječnih natuknica.

21 Ovdje neću raspravljati o tome kad i koje strane riječi i imena treba uključiti u rječnik jer to izlazi izvan okvira ove teme.

4. ako višočlana natuknica ne znači ono što znači osnovna natuknica.

Četvrti se slučaj može objasniti usporedimo li dva primjera. *Morska mačka* nije vrsta mačke nego vrsta ribe. *Domaća mačka* je vrsta mačke. Grafički se ta dva primjera mogu ovako prikazati:

Domaća mačka može se obraditi pod osnovnom natuknicom *mačka*, dok *morska mačka* mora imati vlastitu dvorječnu natuknicu. Prema istom se načelu *lastavica rusogrla* obrađuje pod *lastavica*, *barska kornjača* pod *kornjača*, *pjegavi daždevnjak* pod *daždvenjak*, *bjeloglavi sup* pod *sup*, *suri orao* pod *orao*, *zeleni legvan* pod *legvan*, *bodljikava dvosupka* pod *dvosupka*, *afrička dvodihalice* pod *dvodihalice*, *gradski otac* pod *otac*. Drugi se dio sveze upućuje na natuknicu pod kojom je obrada, npr. *afrička dvodihalice v. dvodihalice*. Sveze *babino uho*, *božja ovčica*, *morski pas*, *mrtvačka glava*, *volovsko oko*, *vučja noga* imaju vlastitu višerječnu natuknicu.

Ako u rječniku postoje i višerječne natuknice, postavlja se problem abecediranja natuknica. Natuknice se mogu abecedirati bez obzira na granice među riječima, slovo po slovo, ili poštujući granice među riječima, najprije po prvoj riječi, potom po drugoj itd. Prema prvom načinu abecediranja *bijelac* prethodi *Bijeloj zemlji*, a prema drugom *Bijela zemlja* prethodi *bijelcu*. Iako su u načelu oba načina abecediranja prihvatljiva ako se dosljedno primjenjuju, mislim da je bolje prihvatiti abecediranje bez obzira na granice među riječima jer je ono češće zastupljeno u rječnicima i lakše za korisnika, koji ne mora razmišljati o tome da li se nešto piše s razmakom ili bez njega.

Ako se sveza obrađuje pod jednorječnom natuknicom, obrađuje se iza glavne natuknice kao podnatuknica. Prvo se obrađuju opće, pa terminološke sveze i frazemi. Obradi terminološke sveze mora prethoditi terminološka odrednica koja određuje da je obrađivana sveza naziv i kojem području taj naziv pripada, npr. *zool.*, *bot.*, *med.* itd. Obradi frazema mora prethoditi odrednica *fraz.*, *izr.* ili slično koja upućuje korisnika na to da se radi o frazemu. Ako glavna natuknica ima više značenja, sveza se može obraditi: 1. iza onog značenja koje ima član sveze, 2. na kraju leksikografskog članka bez obzira na značenje. Na primjer *Rječnik dviju matica* pod natuknicom *jaje* navodi osnovna značenja: 1. *biol. rasplodna (najveća) stanica, ćelija u ptica, kornjača i nekih drugih životinja, omotana omotačem ili u ljusci, ovalnog oblika (upotrebljava se kao živežna namirnica...)* 2. *dio muškog spolnog organa u kojem se stvara sjeme...* 3. *pomična utega na jednokrakoj vagi, kantar, koja pokazuje mjeru težine...* Nakon ta tri značenja slijede izričaji određeni odrednicom *izr. biti sličan komu kao jaje ja-*

jetu, bolje danas jaje nego sutra kokoš, ... Kolombovo jaje... Budući da se svi ti izričaji odnose na značenje 1, mogli bi se obraditi i iza njega. Tada bi natuknica *jaje* izgledala ovako: 1. biol. *rasplodna (najveća) stanica, ćelija u ptica, kornjača i nekih drugih životinja, omotana omotačem ili u ljusci, ovalnog oblika (upotrebljava se kao živežna namirnica...)* – *izr. biti sličan komu kao jaje jajetu, bolje danas jaje nego sutra kokoš, ... Kolombovo jaje...* 2. *dio muškog spolnog organa u kojem se stvara sjeme...* 3. *pomična utega na jednokrakoj vagi, kantar, koja pokazuje mjeru težine...* Navođenje višerječnih jedinica iza odgovarajućeg značenja višeznačne natuknice daje cjelovitiju obavijest i pruža dublji uvid korisniku, ali je navođenje višerječnih jedinica na kraju leksikografskog članka preglednije i lakše za snalaženje. Ovisno o namjeni i opsegu rječnika možemo se odlučiti za jedan od ta dva pristupa. Mislim da je, kada je to moguće, bolje sveze obraditi pod onim natukničkim značenjem na koje se sveza odnosi.

Ako se sveza obrađuje pod jednorječnom natuknicom, treba odrediti kriterij prema kojima se određuje natuknica. Tu postoje četiri mogućnosti:

1. sve se sveze obrađuju pod prvom riječju (mehanički kriterij),
2. određuju se gramatički kriteriji prethođenja, npr. sveza se obrađuje pod imenicom, ako nema imenice, onda pod pridjevom, ako nema pridjeva, onda pod glagolom itd.²² (gramatički kriterij),
3. sveza se obrađuje pod sintaktičkom glavom²³ (sintaktički kriterij),
4. sveza se obrađuje pod sematički dominantnom riječju²⁴ (semantički kriterij).

Četiri navedena kriterija možemo podijeliti u dvije grupe. U prvu grupu spadaju kriteriji 1, 2. i 3, a u drugu grupu spada samo četvrti kriterij. 1, 2. i 3. kriterij možemo zvati formalnim kriterijima jer dosljednom primjenom usvojenog načela svaki obrađivač mora dobiti iste rezultate. 4. kriterij je subjektivan i nekom se obrađivaču jedan član sveze čini sematički dominantnim, dok drugi obrađivač može smatrati da je drugi član sveze dominantan²⁵. Pogledajmo kako bi obrada nekih primjera izgledala prema navedenim kriterijima:

²² Taj je kriterij primijenjen u Matešićevu *Frazéološkom rječniku*.

²³ Svaka sintaktička skupina ima glavu. Glava određuje tip skupine, npr. ako je glava imenica, skupina je imenička, ako je glava glagol, skupina je glagolska itd. U svakoj je skupini glava obvezatna. Čitava skupina ima istu funkciju i distribuciju kao i njezina glava, tj. tamo gdje može stajati glava može stajati i čitava skupina. Skupina može postati i ulančavanjem glave (*trice i kućine*). Ako skupina nije postala ulančavanjem glave, glavi nešto prethodi ili je slijedi. Struktura skupine može se ovako prikazati: dopuneⁿ + glavaⁿ + dopuneⁿ. U svakoj skupini mora biti jedna glava, a može ih biti i više.

²⁴ Taj je kriterij usvojen u *Webster's New World Dictionary of the American Language*. O tome Gates (1988, 103) piše: "The policy of WNWD is to enter idiomatic phrases 'wherever possible under the key word' (p. XIV). This rather subjective criterion produces no predictable choice for users."

²⁵ Provela sam anketu među nekoliko leksikografa, radnika Instituta za filologiju i folkloristiku. Zamolila sam ih da odrede da li bi i na koji način obradili ove višerječne jedinice: *šećerna bolest*,

1. mehanički kriterij: *magareći ... sv. magareća klupa; gljiva ... sv. gljive algašice, tjerati... sv. tjerati maglu;*
2. gramatički kriterij: *klupa ... sv. magareća klupa, gljiva ... sv. gljive algašice* (ako se javljaju dvije istovrsne riječi, obrađuje se pod prvom), *magla ... sv. tjerati maglu;*
3. sintaktički kriterij: *klupa ... sv. magareća klupa, gljiva ... sv. gljive algašice, tjerati... sv. tjerati maglu;*
4. semantički kriterij: *magareća klupa* vjerojatno pod *magareći*, iako ovisi o mišljenju obrađivača, *gljive algašice* ovisi o obrađivaču, vjerojatno pod *gljiva, tjerati maglu* ovisi o obrađivaču, neki bi je obradili pod *tjerati*, a drugi pod *magla*.

Na temelju navedenih primjera možemo zaključiti da je semantički kriterij subjektivan i da bi trebalo izraditi objektivne kriterije određivanja natuknice pod kojom se obrađuje sveza. Ti se kriteriji mogu izraditi kombinacijom 1, 2. i 3. kriterija.

Opće i terminološke sveze najčešće imaju imeničku glavu i strukturu:

$$\text{dopune}_0^n + \text{imenica}_1^n + \text{dopune}_0^n$$

Istu strukturu imaju i neki frazemi. Ako sveza postaje ulančavanjem glave, ima strukturu imenica + imenica. Tada se obrađuje prema mehaničkom kriteriju pod prvom imenicom npr. *trice i kućine* pod *trica*.

Ako imenička sveza postaje dopunjavanjem imenice, sveza najčešće ima ovakvu strukturu:

1. pridjevna skupina + imenica (*sijamska mačka*),
2. imenica + imenica (*pčela medarica*),
3. imenica + imenička skupina u genitivu (*baza podataka*),
4. imenica + prijedložna skupina (*čethica za zube*),
5. imenica + pridjevna skupina (*pastrva obična*).

U leksikografskoj ćemo se praksi najčešće susresti sa svezama koje imaju strukturu pridjev + imenica. Mislim da bi najbolje bilo sve takve primjere obraditi pod imenicom, npr. *šecerna bolest, dječje bolesti, tropske bolesti, morska bolest, zarazne bolesti* pod *bolest, domaća mačka, perzijska mačka, sijamska mačka* itd. pod *mačka*. Ako pridjev dolazi iza imenice, svezu također treba obraditi pod imenicom, npr. *kameleon obični* pod *kameleon, pastrva obična* pod *pastrva, šišmiš dugouhi* pod *šišmiš*²⁶. Ako se naziv sastoji od dviju imenica od kojih

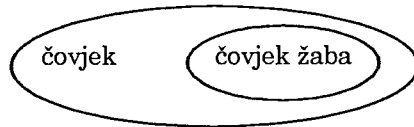
---

bojeva glava, bojeva municija, dječje bolesti, domaća mačka, engleski jezik, gljive algašice, književni jezik, morska bolest, morska voda, morska mačka, perzijska mačka, sijamska mačka, stručni jezik, sušeni jezik, suha grana, tropske bolesti, zarazna bolest. Već je i tako mali uzorak pokazao da bez formalno utvrđenih kriterija nema slaganja među leksikografima te da se obrada ne može prepustiti intuiciji leksikografa.

²⁶ Ovakvi su nazivi potvrđeni u stručnoj literaturi, iako se može postaviti pitanje o njihovoj prihvatljivosti u hrvatskom jeziku.

je jedna glava, a druga je određuje kao apozicija, bilo bi najbolje obraditi svezu pod glavnom imenicom, tj. onom imenicom koja ima šire značenje, npr. *aleksandra papiga* pod *papiga*, *jesetra štirjun* pod *jesetra*, *barbun batoglavac* pod *barbun*, *pčela medarica* pod *pčela*, *čovjek žaba* pod *čovjek* itd. Odnos između tih dviju imenica može se grafički prikazati:

Sveze koje se sastoje od skraćenice i imenice također treba obraditi pod imenicom (one su najčešće pisane kao polusloženice).

Nakon općih i terminoloških sveza obrađuju se frazemi. Matešić (1982, VI) u uvodu svojega rječnika o frazemima kaže: "Frazemi su jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspoložujući pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici. Iz definicije proistječe da su za jezičnu jedinicu koju zovemo frazem relevantni: 1. reproduciranje – znači da se frazem pojavljuje u gotovu obliku, kao čvrsta veza riječi ustaljena dugom upotrebom; 2. formalno ustrojstvo – znači neraščlanjiv skup riječi, od kojih su najmanje dvije punoznačne (autosemantičke); 3. idiomatičnost – znači semantičku pretvorbu najmanje jednoga člana čvrstoga skupa riječi, tako da značenje frazema nikada ne odgovara zbroju značenja njegovih članova; 4. uklapanje u kontekst – znači da se frazem u rečenici pojavljuje kao njezin prosti član, tj. frazem nije skup riječi u vidu vlastitoga teksta." Za obradu frazema koji se sastoje od pridjeva i imenice vrijede ista načela kao i za obradu ostalih sveza koje imaju takvu strukturu pa se obrađuju pod imenicom. Natuknicu pod kojom će se frazem obraditi može se odabrati prema načelima:

1. Ako frazem sadrži imenicu, obrada je pod njezinom natuknicom, a ako ih ima više, obrada je onda pod prvom od njih, *imati debelu kožu* pod *koža*, *uzimati/uzeti koga na zub* pod *zub*, *trice i kućine* pod *trica*, *staviti zube na policu* pod *zub*, *prodavati maglu* pod *magla*, *tjerati komediju* pod *komedija*.

2. Ako u frazemu nema imenice, nego on sadrži pridjev ili više njih, obrada slijedi pod pridjevom, odnosno pod prvim pridjevom kao natuknicom, npr. *ostati na suhom* pod *suh*, *mrtav hladan* pod *hladan*, *i lijevom i desnom* pod *lijevi*.

3. Ako frazem ne sadrži imenicu i pridjev, a sadrži glagol ili više njih, obrađen je pod glagolom, odnosno pod prvim od njih, npr. *ispružiti sve četiri* pod *ispružiti*, *jeftino proći* pod *proći*, *vezati i driješiti* pod *vezati*.

4. Ako frazem ne sadrži imenicu, pridjev ni glagol, obrađuje se pod prilogom, zamjenicom ili brojem prema ovom redosljedu, npr. *nadugo i naširoko* pod *nadugo*, *sve u šesnaest* pod *sav*, *jedan te isti* pod *isti*, *ni pet ni šest* pod *pet*.

5. Kod frazema poredbenog tipa (npr. s riječcom "kao") obrada natuknice slijedi pod riječju koja dolazi poslije poredbenog znaka *spavati kao zaklan* pod *zaklan*, *spavati kao top* pod *top*, *jesti da se sve praši* pod *prašiti se*.²⁷

Ovdje ćemo spomenuti i problem obrade polusloženica, iako se tu formalno radi o jednoj riječi. Može se prihvatiti načelo da se polusloženice obrađuju uvijek kao jedinstvene natuknice. Ako se to načelo ne prihvati, već se želi polusloženicu obraditi pod jednim članom, vrijede ista načela kao i kod obrade sveza. Imena (*Ivanić-Grad*), posuđenice i tuđice (*time-out*, *hot-dog*, *hula-hup*, *king-size*, *stand-by*) koje su kao cjelina preuzete iz stranog jezika i polusloženice koje se ne mogu rastaviti na samostalne sastavne dijelove (*miš-maš*) moraju imati jedinstvenu natuknicu. Polusloženice kao *biser-grana*, *lovor-vijenac*, *rak-rana*, *spomen-ploča*, *uzor-majka* obradit će se pod *grana*, *vijenac*, *rana*, *ploča*, *majka*.

Uvođenjem formalnih kriterija izbjegli bismo mnoge nejasnoće i neujednačenosti u leksikografskoj obradi. Ovisno o tipu rječnika, pod ostalim se članovima sveze mogu nalaziti uputnice na osnovnu natuknicu pod kojom se nalazi obrada²⁸, npr. *magareći...sv.magareća klupa v. klupa*.

Ipak postoje praktični razlozi kad smo prisiljeni odstupiti od tako postavljenih kriterija, npr. kod višesvezačanih rječnika može se dogoditi da je neka sveza trebala biti obrađena u prvom svesku, ali to nije napravljeno pa smo je prisiljeni obraditi u nekom daljnjem svesku, iako takva obrada odudara od postavljenih kriterija.

Izvan ove teme ostale su višerječne jedinice koje nisu sveze, iako također mogu imati čvrstu i nepromjenljivu strukturu. Sveze, opće, terminološke, frazemi, uvijek u rečenici imaju funkciju riječi. Čvrsto vezane skupine riječi (poslovice, krilatice, izreke, citati) koje imaju rečeničnu funkciju također nekada mogu ući u jednojezični rječnik, no to je tema za neku dalju raspravu.

Ovdje također nisam raspravljala o tome koje sveze uključiti u rječnik jer to ovisi o namjeni i opsegu rječnika.

27 Pravila su navedena prema Matešić, 1982, VII-VIII.

28 O uputnicama Gates (1988, 103) piše: "To help the user, cross references can be provided from the other major words to the word where the entry is found. None of the American dictionaries had this index feature, but all the British did."

Korpus analiziranih rječnika:

1. Bosanac, M. Mandić, O. Petković, S. 1977, *Rječnik socijologije i socijalne psihologije*, Zagreb.
2. Bujas, Ž. 1985, *Hrvatsko ili srpsko-engliski enciklopedijski rječnik*, Zagreb.
3. Čampara, E. 1984, *Međunarodni rječnik arhitekture, građevinarstva i urbanizma*, Zagreb.
4. Dabac, V. 1970, *Tehnički rječnik*, Zagreb.
5. Duden, 1983, *Deutsches Universal Wörterbuch*, Wien.
6. Longman, 1984, *Longman Dictionary of the English Language*, Beccles i London, 1984.
7. Matešić, J. 1982, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
8. Merriam-Webster, *Webster's Ninth New Collegiate Dictionary*, Springfield.
9. *Petit Robert*, 1986, Montreal.
10. *Računarski rječnik*, 1990, Zagreb.
11. *Random House Dictionary*, 1987, New York.
12. *Rečnik na bugarskija ezik*, 1977, Sofija.
13. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd.
14. Simeon, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb.
15. Wahrig, 1968 *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh.
16. *Websters' Third New International Dictionary*, 1986, Springfield.
17. *Dopune Akademijina rječnika*, I. i II. svezak, rukopis završen u Zavodu za jezik IFF, Zagreb.

Literatura:

1. Cowie, A.P. 1981. The Treatment of Collocations and Idioms in Learner's Dictionaries, *Applied Linguistica*, vol.II, no. 3. 223-236.
2. Dešić, M. 1984. Kriterijumi za određivanje frazeologizama u rječnicima savremenog srpskohrvatskog jezika, *Leksikologija i leksikografija*, Novi Sad, Beograd.
3. Gates, E. 1988, The treatment of multiword lexemes in some current dictionaries of English, Mary Snell-Hornby (ed.) *ZuriLex 86 Proceedings*, Tübingen, 99-107.
4. Hausmann, F.J. 1991. Collocations in Monolingual and Bilingual English Dictionaries, *Languages in Contact and Contrast, Essays in Contact Linguistics*, Ivir, V. & Kalogjera, D. eds. Berlin, 225-236.
5. Ivir, V. 1988, Collocations in Dictionaries, Monolingual and Bilingual, *Lexicographical and Linguistic Studies*, Cambridge, 43-50.
6. Landau, S.I, *Dictionaries, The Art and Craft of Lexicography*, New York.
7. Zgusta, L. 1967, Multiword Lexical Units, *Word* 23, 578-587.
8. Zgusta, L. 1971, *Manual of Lexicography*, The Hague, Paris.

Summary

MULTIWORD ENTRIES AND SUBENTRIES IN THE MONOLINGUAL
DICTIONARY OF THE CROATIAN LANGUAGE

The author analyzes the lexicographical treatment of multiword lexical units in different monolingual and multilingual dictionaries and defines formal criteria for the choice of entries and subentries under which a multiword lexical unit is analyzed in a Croatian general monolingual dictionary. Even if the dictionary is based on the principle entry=word there are still some exceptions when the entry has to be multiword 1. foreign multiword units accepted in Croatian as unique and undivisible; 2. multiword names; 3. if one of the words doesn't exist independently; 4. if the syntagm doesn't mean the same thing as its constituent elements.